

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

КОВБАСЮК Тетяна Леонідівна

УДК 373.5.046.16:94(477)(043.3)

**МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ
ПИСЕМНИХ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ УЧНІВ
ОСНОВНОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання
(історія та суспільствознавчі дисципліни)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ-2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки АПН України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Пометун Олена Іванівна,
Інститут педагогіки АПН України,
завідувач лабораторії суспільствознавчої освіти.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Рубльов Олександр Сергійович,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник;

кандидат педагогічних наук
Роговенко Марія Михайлівна,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Київського національного університету внутрішніх справ.

Захист відбудеться «10» лютого 2010 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.452.03 в Інституті педагогіки АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул. Артема, 52-д.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту педагогіки АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул. Артема, 52-д.

Автореферат розісланий «8» січня 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.І.Мацейків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь розробки проблеми. Протягом останнього десятиріччя XX ст. – на початку XXI ст. у педагогічній та історичній науках відбулися настільки помітні зрушення, що це не могло не вплинути на шкільну історичну освіту. Сьогодні відбувається трансформація освітньої парадигми, що зумовлює переорієнтацію навчально-виховного процесу із зовнішніх характеристик гармонійно розвиненої особистості на її внутрішній розвиток. У царині історичної освіти цей процес супроводжується, зокрема відмовою від монополії однієї ідеології чи однієї історичної концепції в тлумаченні минулого, утвердженням принципів плюралізму, свободи думки та багатовекторності наукового пошуку. Окреслені зміни передбачають формування в учнів історичної компетентності, зокрема здатності самостійно аналізувати явища й процеси суспільного життя у зв'язках і суперечностях, знаходити інформацію про життя людей у минулому, аналізувати, інтерпретувати та оцінювати її, формулювати, висловлювати та обстоювати власну думку, робити вибір і пояснювати позицію, вести дискусію з історичної проблеми, розмірковувати, спілкуватися та співпрацювати в навчанні.

Для вирішення цих завдань істотним є використання й опрацювання на уроках історії найрізноманітніших історичних джерел, зокрема писемних. Залучення документів у процес навчання історії дає змогу познайомити учнів з науковими методами історичного пізнання, стимулює розвиток в учнів умінь критичного аналізу тексту, критичного мислення в цілому та прищеплення толерантності й поваги до різноманітності.

Водночас аналіз стану проблеми використання історичних джерел у навчанні історії в практиці загальноосвітніх шкіл України свідчить про недостатність цілеспрямованої, системної роботи, орієнтованої на ефективне використання писемних історичних джерел на уроках. Учителі лише частково реалізують навчальний, розвивальний, виховний потенціал документальних історичних джерел, іноді не володіють відповідними методами роботи з ними.

Аналіз фахової літератури засвідчує майже півторастолітній інтерес науковців та вчителів-практиків до проблеми використання писемних джерел у навчанні історії. Темою використання писемних джерел у навчанні історії займалися методисти-історики XIX – початку XX ст. – А.Гартвіг, Я.Кулжинський, М.Рожков, М.Стасюлевич, В.Уланов, С.Фарфоровський; радянських часів – Н.Андрієвська, В.Бернадський, О.Вагін, Н.Дайрі, М.Зинов'єв, В.Карцов, Ф.Коровкін, П.Лейбенгруб, І.Лернер, Н.Сперанська.

У працях вітчизняних методистів-істориків різних років: О.Стражева, Н.Дайрі, О.Вагіна, П.Гори, Ф.Коровкіна, П.Лейбенгруба, Л.Боголюбова, Г.Годера, Е.Агібалової, І.Лернера та ін. висвітлені окремі питання розвитку пізнавальної діяльності школярів, у зв'язку з удосконаленням викладання історії, сформульовані деякі методичні умови ефективного використання історичних документів на уроках, зокрема в основній школі.

Різні аспекти проблеми дослідження висвітлені в працях сучасних зарубіжних методистів: Л.Алексашкіної, К.Бергмана, Є.Вяземського, К.Галлагер, Р.Страдлінга, О.Стрелової, О.Степаніщева, М.Стобарта, М.Студенікіна, С.Шехтера, Ю.Троїцького та ін., які приділили увагу особливостям опрацювання історичних документів у мультиперспективному навчанні історії. Не оминули увагою досліджувану проблему й сучасні українські вчені-методисти: К.Баханов, В.Власов, Л.Задорожна, Ю.Малієнко, В.Мисан, О.Пометун, А.Приходько, Г.Фрейман, якими зокрема розглянуто основні прийоми діяльності вчителя у роботі з писемними історичними джерелами на уроках, можливі форми організації такої діяльності учнів, підходи до класифікації та функцій історичного документа у процесі навчання історії в загальноосвітній школі.

Важливими для нашого дослідження виявились і праці вітчизняних педагогів і психологів з питань формування в учнів умінь і навичок пізнавальної діяльності: О.Леонтєва, Л.Виготського, В.Давидова, Д.Богоявленського, Н.Менчинської, Н.Тализіної, Д.Ельконіна, Г.Щукіної та ін., де розкрито вирішальну роль пізнавальної діяльності в розвитку мислення і здібностей школярів; обґрунтовані можливість і необхідність навчання учнів прийомам навчальної та розумової діяльності; виявлений взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку; розроблені концептуальні положення у формуванні пізнавальної активності і самостійності учнів.

У процесі дослідження вивчались і праці фахівців з історичного джерелознавства, які торкаються питань класифікації джерел історичного пізнання (С.Макарчук, Ю.Мицик, О.Удод та ін.).

Утім, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить про незавершеність наукових пошуків у розв'язанні проблем використання писемних джерел у навчанні історії.

Отже, об'єктивні потреби розвитку історичної освіти в Україні, практика навчання історії в загальноосвітній школі, недостатня теоретична розробленість зазначеної проблеми зумовили актуальність та вибір теми дисертаційної роботи ***«Методичні засади використання писемних історичних джерел у навчанні історії України учнів основної школи»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки АПН України згідно з комплексним тематичним планом досліджень за темою «Методичні засади діяльнісного підходу до навчання історії» (Державний реєстраційний номер 0105U000272). Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Інституту педагогіки АПН України (протокол №10 від 22 листопада 2007р.) й узгоджена з рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №2 від 26.02.2008р.).

Мета дослідження: визначити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методичні засади ефективного використання писемних джерел у навчанні історії України учнів основної школи.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

- 1) на основі аналізу психолого-педагогічної та історико-методичної літератури простежити генезу формування підходів учених-методистів до залучення документів у навчання історії в школі; визначити оптимальні критерії класифікації та відбору писемних історичних джерел, методи та прийоми роботи вчителя і учнів з документами на уроці;
- 2) теоретично обґрунтувати методичні шляхи ефективної організації роботи з писемними джерелами на уроках історії України в 7-9 класах;
- 3) з'ясувати особливості використання писемних джерел у практиці навчання історії України у загальноосвітній школі;
- 4) розробити та експериментально перевірити авторську методику використання писемних джерел у процесі навчання історії України в 7-9 класах.

Об'єкт дослідження: процес навчання історії України в 7-9 класах загальноосвітньої школи.

Предмет дослідження: використання писемних історичних джерел на уроках історії України в 7-9 класах основної школи.

Для дослідження обрано процес навчання в 7-9 класах основної школи, де викладається систематичний цілісний курс історії України. Ми не розглядали ґрунтовно процес навчання історії у 5-му класі, де учнями вивчається пропедевтичний курс історії і побудувати цілісну систему використання писемних джерел неможливо. Так само інтегроване викладання історії в 6-му класі, де на вивчення власне історії України відведено лише кілька годин, не дає можливості запровадження науково обґрунтованих методичних засад роботи з історичними джерелами як окремого напрямку організації навчання історії.

Методологічну і теоретичну основу дослідження складають:

- психолого-педагогічні положення теорії діяльності, що витікають з розуміння навчання як єдності викладання і учіння, діалогу педагога і учня (Л.Виготський, П.Гальперін, О.Кабанова-Меллер, О.Леонтьєв, В.Мухіна, А.Петровський, С.Рубінштейн);
- дослідження дидактів з питань змісту загальної середньої освіти (Н.Бібік, В.Краєвський, І.Лернер, О.Савченко, М.Скаткін та ін.);
- положення теорії особистісно орієнтованого навчання (І.Бех, Л.Виготський, О.Савченко та ін.);
- основи вітчизняної методики навчання історії (В.Бернадський, Н.Андрієвська, О.Вагін, П.Гора, Н.Дайрі, Ф.Коровкін, Н.Запорожець та ін.) та сучасної історико-методичної теорії (К.Баханов, В.Власов, Т.Ладиченко, О.Пошетун та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення визначеної в дисертації мети та розв'язання поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових теоретичних та емпіричних методів:

теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, моделювання, систематизація, узагальнення) сприяли опрацюванню психолого-педагогічної та історико-методичної літератури задля визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутності та особливостей проблеми використання писемних джерел інформації у навчанні історії України учнів основної школи;

емпіричні методи (спостереження, анкетування, тестування, метод експертних оцінок, самооцінювання) застосовували з метою вивчення стану проблеми в масовій практиці навчання історії, а також сформованості навичок роботи з історичними джерелами та отримання знань з історії України;

педагогічний експеримент було проведено з метою перевірки ефективності запропонованої експериментальної методики використання писемних джерел у навчанні історії України в основній школі, в основі якої лежить процедура формування відповідних умінь, яка передбачає поетапне зростання самостійної роботи учнів;

статистичні методи (методи математичної статистики, обробки даних, графічне подання результатів експерименту) використовувались для опрацювання отриманих під час дослідження даних і встановлення кількісних і якісних залежностей між ними.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі навчально-виховного комплексу №2 «Школа-Ліцей» м.Рівне, загальноосвітньої школи I-III ступенів №3, №5, №8, №22 м.Рівне, Рівненської гуманітарної гімназії, загальноосвітньої школи I-III ступенів №20 м. Житомир. Дослідженням було охоплено 458 учнів 7-9 класів.

До констатувального експерименту залучались вчителі м.Рівне, курсів підвищення кваліфікації вчителів історії та правознавства при Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти та Житомирському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Анкетуванням було охоплено 60 вчителів історії.

Організація дослідження. Дослідження відбувалося в **три етапи** впродовж 2006–2009 років.

На першому етапі (2006-2007 рр.) проаналізовано вітчизняну та зарубіжну педагогічну, психологічну, філософську, історико-методичну літературу; опрацьовано нормативну документацію; розроблено і визначено теоретичні засади дослідження, сформовано робочу гіпотезу, розроблено програму проведення експериментального дослідження, сформульовано запитання анкет, тестів, бесід для вчителів та учнів, визначено навчальні заклади, які братимуть участь в експерименті.

На другому етапі (2007-2008 рр.) проведено та узагальнено констатувальні анкетування та зрізи, у процесі яких визначено стан проблеми в практиці загальноосвітніх шкіл, рівень інтересу вчителів до використання писемних джерел інформації у навчанні історії України та початковий рівень сформованості джерелознавчої культури учнів основної школи. Здійснювався пошук і розробка ефективної методики, здатної вирішити виявлені у ході констатувального експерименту проблеми навчання.

На третьому етапі (2008-2009 р.) проводився формувальний експеримент, у ході якого здійснювалася перевірка результативності запропонованої методики використання писемних джерел на уроках історії України. В процесі експериментального навчання апробовувалися розроблені дисертанткою методичні рекомендації з вивчення історичних джерел; комплекти історичних документів до окремих тем з системою питань і завдань, а також пам'яток-алгоритмів. Були проаналізовані стенограми експериментальних уроків, творчі роботи учнів тощо. У контрольних класах вивчення фрагментів писемних джерел здійснювалося за традиційною методикою, на основі діючих підручників. Проведено систематизацію та узагальнення даних експериментального дослідження, сформульовано висновки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* досліджено питання використання історичних джерел як засобу розвитку історичної компетентності учнів основної школи у процесі систематичного вивчення історії України; обґрунтовано методичні засади ефективного використання писемних історичних джерел у навчанні історії України в 7-9 класах, а саме: необхідність здійснення вчителем відбору різноманітних історичних джерел для використання на уроці за науково обґрунтованими критеріями змісту, обсягу і типу документу; врахування у роботі з писемними джерелами психолого-педагогічних вікових особливостей учнів основної школи та специфіки навчального матеріалу з історії України; забезпечення формування в учнів певної системи умінь працювати з писемним історичним джерелом; зростання рівня самостійності учнів у роботі з документами; розроблено та експериментально перевірено розроблену на цих засадах методику використання писемних джерел у навчанні історії України учнів основної школи.

Уточнено понятійно-категорійний апарат досліджуваної проблеми: поняття «писемне історичне джерело», види та типи історичних джерел, класифікація писемних історичних джерел у методиці навчання історії.

Набули подальшого розвитку стосовно курсу історії України в 7-9 класах: критерії відбору вчителем історичних джерел, визначення їх пізнавального потенціалу та ролі у навчанні; перелік умінь учнів 7-9 класів працювати з історичними джерелами.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її теоретичні висновки та узагальнення, експериментальні матеріали можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних та методичних посібників до шкільних курсів історії основної школи. Науково-теоретичні результати дослідження можуть стати в пригоді для розроблення спецкурсів з методики викладання історії у вищих навчальних педагогічних закладах та системі підвищення кваліфікації вчителів історії.

Обґрунтовані в дослідженні висновки й практичні рекомендації впроваджено в навчально-виховний процес навчальних закладів (довідки про впровадження: від 29.10.2009 №168 навчально-виховного комплексу №2 «Школа-Ліцей» м. Рівне, від 29.10.2009 №271-А загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №3 м. Рівне, від 25.11.2009 №117 загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №5 м. Рівне, від 17.11.2009 №231 загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №8 м. Рівне, від 08.10.2009 №195 загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №22 м. Рівне, від 16.10.2009 № 518 Рівненської гуманітарної

гімназії, від 09.10.2009 №181 загальноосвітньої школи I-III ступенів №20 м.Житомир), у зміст перепідготовки вчителів суспільствознавства обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти (довідки про впровадження від 30.12.2009 №1-836 Житомирського ОППО, від 23.12.2009 №872 Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів, від 23.10.2009 №836 Рівненського ОППО).

Вірогідність результатів дослідження забезпечено методологічною та теоретичною обґрунтованістю його вихідних положень, адекватністю використовуваних методів дослідження меті й завданням, поєднанням кількісного і якісного аналізу результатів дослідження, коректною інтерпретацією результатів експериментального навчання та особистою участю дисертанта в апробації розроблених методичних матеріалів.

Апробація результатів дослідження здійснювалась шляхом оприлюднення матеріалів та висновків на звітних засіданнях кафедри методики і змісту загальної середньої освіти та звітних конференціях Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, основні положення і результати дослідження обговорювались на засіданнях лабораторії суспільствознавчої освіти та висвітлювались у доповідях і виступах на звітних науково-практичних конференціях Інституту педагогіки АПН України (2007, 2008 рр.), Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Підготовка вчителя як конкурентноспроможного фахівця в умовах модернізації освіти в Україні» (м. Рівне, 30, 31 жовтня – 1 листопада 2008 р.), «Гетьман Мазепа і державотворення в Україні в контексті гуманітарної освіти» (м. Рівне, 21-22 травня 2009 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 4 друкованих працях автора, серед них 4 статті опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України. Всі публікації одноосібні.

Обсяг і структура дисертації. Дисертаційна праця складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації 238 сторінок. Основний зміст дослідження викладено на 186 сторінках. У дисертації подано 5 таблиць та 3 рисунки. Робота має 5 додатків на 35 сторінках. Список використаних джерел містить 182 позиції.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір і актуальність обраної теми дослідження, розкрито сутність і загальний стан її наукової розробки, визначено об'єкт, предмет, завдання, методи, наукову новизну, практичне значення дослідження, особистий внесок здобувача, подано інформацію про апробацію та публікації результатів дослідження.

У першому розділі «Теоретико-методичні засади дослідження» визначено і проаналізовано понятійний апарат дослідження, розкрито основні аспекти використання писемних джерел у навчанні історії як методичної проблеми, висвітлено сучасні підходи до неї, охарактеризовано методичні шляхи ефективного застосування писемних джерел на уроках історії в основній школі.

Аналіз та узагальнення науково-методичної літератури з питань використання історичних джерел у процесі навчання історії, а також екскурс у минуле, що мав на меті простежити генезу формування тих або інших підходів до цього питання, дав підстави для деяких висновків.

В історико-методичній науці існує майже півторастолітня традиція розробки окреслених темою дослідження питань. Зазначеною темою займалися методисти-історики XIX – початку XX ст. – А.Гартвіг, Я.Кулжинський, М.Рожков, М.Стасюлевич, В.Уланов, С.Фарфоровський; радянських часів – Н.Андрієвська, В.Бернадський, О.Вагін, Н.Дайрі, М.Зинов'єв, В.Карцов, Ф.Коровкін, П.Лейбенгруб, І.Лернер, Н.Сперанська. Різні аспекти проблеми дослідження висвітлено в працях сучасних зарубіжних методистів: Л.Алексашкіної, К.Бергмана, Є.Вяземського, К.Галлагер, Р.Страдлінга, О.Стрелової, О.Степаніщева, М.Стобарта, М.Студенікіна, С.Шехтера, Ю.Троїцького та ін. Не оминули увагою досліджувану проблему й українські вчені-методисти: К.Баханов, В.Власов, Л.Задорожна, Ю.Малієнко, В.Мисан, О.Пометун, А.Приходько, Г.Фрейман.

Під історичним джерелом розуміють об'єкти, створені людьми на основі особистих, суб'єктивних образів реального, об'єктивного світу, що безпосередньо висвітлюють історичний процес і дають можливість вивчати минуле. Історичним джерелом вчені вважають, з одного боку, такі пам'ятки, які відомі нам з попередніх часів, а з іншого – нові, які творяться в нас на очах і перебувають у стадії становлення. Одним з типів історичних джерел за способом фіксації інформації є писемні, до яких відносять рукописні або друковані на папері, пергаменті, папірусі тощо тексти та епіграфічні пам'ятки (написи, зроблені на твердому матеріалі).

Аналіз напрацювань методистів дає підстави для висновку про ототожнення в сучасній методиці понять *писемне історичне джерело* та *історичний документ*, що засвідчують практично всі класифікації, напрацьовані в методиці історії. Наявність різноманітних класифікацій унаочнює практично невичерпні можливості застосування документальних матеріалів на уроці, оскільки в кожній з них акцент зроблено на іншому компоненті.

Відповідно до сучасних класифікацій в історії й методиці навчання серед писемних джерел з вітчизняної історії виокремлюють такі види: літописи, законодавчі акти, ділову документацію, приватні акти, статистичні джерела, періодичну пресу, документи особового походження (мемуари,

спогади, щоденники, листи, автобіографії), літературні пам'ятки, публіцистику й політичні твори, наукові історичні праці тощо.

Багатий досвід використання писемних історичних джерел у навчанні, нагромаджений вітчизняною методичною наукою і практикою, переконливо свідчить про детермінований зв'язок розвитку методики з розвитком історичної науки та філософії освіти: погляди методистів і вчителів на історичне джерело та його застосування на уроках безпосередньо залежать від того, якими є цінності суспільства, яка модель освіти запроваджується, наскільки широко і об'єктивно використовуються джерела в історичній науці, яким є рівень розвитку історичного джерелознавства.

Проаналізувавши підходи методистів до можливостей залучення історичних документів у процес навчання в школі, дійшли висновку про зв'язок останніх із загальнопедагогічними тенденціями певних історичних періодів. Прикметно, що інтерес до історичних документів на теренах Російської імперії почав зростати ще в 60-ті рр. XIX ст. у контексті пошуку методів активізації пізнавальної діяльності учнів, подолання їх пасивності та підвищення ефективності навчання. З часу, коли вітчизняна педагогіка потрапила в орбіту радянської школи на методичну розробку окресленої проблеми істотно впливали ідеологічні чинники: посилення демократичних тенденцій супроводжувалося зростанням інтересу до документальних джерел; згортання демократії зумовлювало звуження сфери використання писемних джерел в шкільній історичній освіті. Чи не найцікавішим періодом в аспекті використання джерел методисти вважають 20 – початок 30 рр. XX ст., коли відбувався масовий перехід шкіл до навчання за комплексними програмами. Джерело, по суті, проголошувалося основним засобом навчання, проте, на жаль, методику його опрацювання учнями запропоновано не було, що зумовило безсистемність та стихійність тогочасних підходів. Певне пожвавлення інтересу до документальних матеріалів спостерігалося від другої половини 60–у 70-і рр. минулого століття в контексті розвитку пізнавальної активності учнів та у зв'язку з потребою розвитку методики самостійної роботи учнів, утім лишаючись і надалі надбанням передової методичної думки та окремих учителів-новаторів. На загал у масовій практиці радянської школи роль джерел зводилася до цитування вчителем або ілюстрування вчительської розповіді.

Аналіз науково-методичної літератури дав змогу з'ясувати, що зародження нових тенденцій використання джерел в українській шкільній практиці припадає на початок 90-их рр. XX століття. Сутність цих тенденцій дослідники вбачають у перетворенні джерела на безпосередній об'єкт дослідження учнів. Про глибоку зумовленість і незворотність цих тенденцій свідчить той факт, що наприкінці 90-х рр. минулого століття було сформульовано засади формування вмінь критично інтерпретувати минуле, що було визначено основним завданням у межах як окремих історичних курсів, так і конкретних уроків. З'явилися не тільки відповідні теоретичні праці, а й підручники та посібники, які практично втілювали зазначені принципи.

Узагальнивши теоретичні напрацювання з окресленої проблеми, у межах дослідження сформулювали методичні засади ефективного використання писемних джерел на уроках історії України в основній школі. Ними вважаємо такі положення:

- 1) здійснення вчителем відбору різноманітних історичних джерел для використання на уроці має відбуватись виходячи з науково обґрунтованих критеріїв, якими є зміст, обсяг і тип документу;
- 2) застосування у навчанні історії писемних джерел має враховувати психолого-педагогічні вікові особливості історичного мислення учнів основної школи та специфіку навчального матеріалу з історії України;
- 3) вчитель має забезпечити формування в учнів певної системи вмінь працювати з писемним історичним джерелом, поступово переводячи їх від продуктивних до конструктивних умінь і навичок;
- 4) спеціальна організація навчальної діяльності учнів у роботі з писемними джерелами має здійснюватися з поетапним зростанням їх самостійної роботи: від діяльності за зразком вчителя, репродуктивно, до діяльності за допомогою вчителя на перетворюючому рівні, а також самостійно на творчому рівні.

На цих засадах і може бути побудована авторська система використання писемних історичних джерел на уроках історії України в основній школі.

Таким чином, проведений у дисертації теоретичний аналіз підводить до висновку, що навчальна література з історії відобразила весь комплекс проблем, пов'язаних зі складністю та неоднозначністю реформування системи шкільної історичної освіти й є сьогодні важливим фактором її розвитку.

У другому розділі «Застосування писемних джерел на уроках історії України в основній школі» висвітлено стан проблеми у практиці загальноосвітніх шкіл, описано методику експериментального навчання учнів основної школи історії України з використанням писемних джерел, розглянуто хід і результати експериментального навчання.

Аналіз стану проблеми використання історичних джерел у навчанні історії в практиці загальноосвітніх шкіл дав змогу виявити певні недоліки у цій діяльності вчителів та типологізувати їх. Анкетування вчителів, аналіз підручників та зрізи навчальних досягнень учнів засвідчили недостатність у сучасній українській школі цілеспрямованої, системної роботи, орієнтованої на ефективне використання на уроках історії України писемних історичних джерел.

Експеримент показав, що учителі здебільшого не здатні реалізувати або реалізують лише частково навчальний, розвивальний, виховний потенціал документальних джерел в навчанні історії, не володіють відповідними методиками роботи з ними. Найприкрішими недоліками слід уважати високий ступінь формалізму в роботі з джерелами, переважання репродуктивних прийомів, які дають змогу частково реалізувати лише ілюстративно-інформаційну функцію джерел.

Документи в більшості проаналізованих підручників з історії України основної школи дібрано довільно, без будь-якої системи. Більшість завдань до писемних джерел є репродуктивними й такими, що стосуються лише вибіркового переказу тексту та виокремлення певної історичної інформації. Завдань на аналіз та критику джерела (описувати та оцінювати подію, розкривати її суть, з'ясовувати достовірність інформації, виявляти позицію автора документа, виявляти ступінь довіри до джерела тощо) – обмаль. Підручники не пропонують чітких методичних систем, які враховують наступність у формуванні вмінь працювати з історичними джерелами. Їх мало надається для самостійної, а також дослідницької роботи учнів в процесі вивчення історії України.

Результатом напрацювання теоретико-методичних засад ефективного використання писемних джерел на уроках історії стало розроблення відповідної експериментальної методики навчання історії України в основній школі. В основі експериментальної методики використання писемних джерел у навчанні історії України в основній школі лежить процедура формування відповідних умінь учнів з одночасним поетапним зростанням самостійної роботи учнів.

Невід'ємними складовими експериментальної методики, які сприятимуть її ефективній реалізації, вважаємо певний, визначений у процесі дослідження, набір умов, а саме: 1) врахування оптимальних, спеціально вироблених критеріїв відбору писемних джерел; 2) відбір та використання фрагментів історичних джерел відповідно до навчального змісту та специфіки курсів історії України; 3) використання на уроках різних видів писемних історичних джерел (літописів, законодавчих актів, документів особового походження) та врахування їх своєрідності; 4) врахування психолого-педагогічних закономірностей мислення учнів; 5) урахування етапів роботи з історичним джерелом у формулюваннях навчальних цілей до кожного уроку, відповідно до програмових вимог загальноосвітньої підготовки учнів, яким слід надавати форму очікуваних результатів; 6) поєднання роботи з джерелами з опрацюванням підручника.

Ефективність запропонованої методики мали на меті перевірити під час педагогічного експерименту. Для того, щоб з'ясувати рівень сформованості вмінь працювати з писемними джерелами з історії України в 7-9 класах, було проведено спеціальні констатувальні зрізи, які охопили загалом 458 учнів. Узагальнення результатів констатувального експерименту дало підстави для висновку про істотну невідповідність сформованості вмінь учнів працювати з історичними документами згідно державних вимог. Ці зрізи засвідчили недостатній рівень сформованості в учнів умінь: «критикувати» джерело, виявляти позицію автора документа, давати оцінку виявам упередженості тощо. Результати констатувального експерименту підтвердили наш висновок про безсистемність та епізодичність роботи над формуванням умінь працювати з історичними документами, як про недолік в організації навчання історії України в існуючій практиці загальноосвітніх навчальних закладів.

Під час проведення формувального експерименту перевірялась ефективність авторської методики формування вмінь працювати з історичними джерелами. Результати формувального

експерименту засвідчили істотні відмінності в контрольних та експериментальних класах і дають підстави твердити, що причина низької ефективності використання писемних джерел у навчанні історії України в контрольних класах полягає в тому, що тут не було організовано цілеспрямовану системну діяльність у роботі учнів з писемними джерелами.

Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи дозволяє зробити висновок про високу ефективність використання методичної системи з формування вмінь працювати з писемними історичними джерелами, в основу якої покладено принцип зростання рівня самостійної роботи учнів з досліджуваним історичним матеріалом. Про це свідчать дані, наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка зрушень у сформованості вмінь працювати з писемними історичними джерелами на уроках історії України учнів 7-9 класів після формувального етапу експерименту
(у % до кількості учнів)

Клас/ рівень	Всього учнів	Відсутність відповідей	Низький	Достатній	Високий
7 клас Ек.к.	79	-3,8	-24,1	+24,1	+3,8
7 клас К.к.	76	-2,6	+3,9	-2,6	+1,3
8 клас Ек.к.	77	0	-35,0	+32,4	+2,6
8 клас К.к.	74	0	+2,7	0	-2,7
9 клас Ек.к.	75	-4,0	-13,4	+12,0	+5,4
9 клас К.к.	77	+3,9	+1,3	-3,9	-1,3

Одержані результати дають змогу стверджувати, що було досягнуто мети дослідження. На підставі цього було сформульовано низку рекомендацій для вчителів, дотримання яких сприятиме вдосконаленню практики використання історичних писемних джерел на уроках історії України в основній школі.

ВИСНОВКИ

Дослідження дозволило зробити такі загальні **висновки**:

1. Півторастолітній досвід розроблення проблеми використання історичних джерел у процесі навчання історії свідчить про детермінований зв'язок розвитку методики з розвитком історичної науки та філософії освіти. Погляди методистів на історичне джерело, зокрема, залежать від того, який сенс убачають у цьому понятті в джерелознавстві. Відповідно до сучасних класифікацій у корпусі писемних джерел з вітчизняної історії виокремлюють такі види: літописи, законодавчі акти, ділову документацію, приватні акти, статистичні джерела, періодичну пресу, документи особового походження (мемуари, спогади, щоденники, листи, автобіографії), літературні пам'ятки, публіцистику й політичні твори, наукові історичні праці тощо. Майже всі класифікації, напрацьовані в методиці історії засвідчують ототожнення понять *писемне історичне джерело* та *історичний документ*. Наявність різноманітних класифікацій унаочнює практично невичерпні можливості застосування документальних матеріалів на уроці, оскільки в кожній з них акцент зроблено на іншому компоненті, а саме: на змістовому критерії (Ф.Коровкін, О.Пометун, Г.Фрейман), на характері документальних текстів – наративному чи діловому (М.Студенікін), на критерії мети, задля якої документ було створено (С.Шехтер), на функціональному критерії (Л. Задорожна) тощо.

2. Підходи методистів до можливостей залучення історичних документів у процес навчання в школі пов'язані із загальнопедагогічними тенденціями певних історичних періодів. Так, інтерес до історичних документів на теренах Російської імперії почав зростати ще в 60-ті рр. XIX ст. у контексті пошуку методів активізації пізнавальної діяльності учнів, подолання їх пасивності та підвищення ефективності навчання. Нові погляди знайшли втілення в «реальному методі», активним пропагандистом якого був, зокрема, М. Стасюлевич. Згодом у межах реального методу вивчення історії сформувалося кілька напрямів, один з яких отримав назву «лабораторного». Прибічники лабораторного методу С.Фарфаровський, М.Рожков, С.Сингальєвич, В.Уланов переконували, що саме цей метод, суть якого вони вбачали в самостійному опрацюванні учнями першоджерел, здатний подолати догматизм традиційного викладання. Ґрунтовний аналіз педагогічної спадщини згаданих педагогів, а також критичний аналіз науково-методичної та популярної педагогічної літератури того періоду дають змогу твердити, що масового схвалення досвід застосування як реального, так і лабораторного методу не мав. У процесі дослідження зроблено також висновок про піонерські спроби залучення документальних матеріалів до шкільної історичної освіти в період Української революції (1917–1920 рр.), про що свідчить, зокрема, підручник Н. Григор'єва-Нашого «Історія України в народних думах і піснях».

Від періоду, коли вітчизняна педагогіка потрапила в орбіту радянської школи, на окреслену методичну проблему та її розробку істотно впливали ідеологічні чинники: посилення демократичних тенденцій супроводжувалося зростанням інтересу до документальних джерел;

згортання демократії зумовлювало звуження сфери використання писемних джерел в шкільній історичній освіті.

Чи не найцікавішим періодом в аспекті використання джерел методисти вважають 20 – початок 30 рр. XX ст., коли відбувався масовий перехід шкіл до навчання за комплексними програмами. За тих років пріоритетного значення надавали активним методам навчанням, які розвивали самостійність учнів, їх пізнавальну ініціативу й самодіяльність. Джерело, по суті, проголошувалося основним засобом навчання, проте, на жаль, методику його опрацювання учнями запропоновано не було, що зумовило безсистемність та стихійність тогочасних підходів. Розвиткові методики використання джерел завадило й передчасне згортання комплексної системи навчання. Сталінська реформа освіти звела нанівець здобутки попереднього етапу, а роботу з джерелами було зведено до «методу документації», який передбачав добір з попередньо відібраних джерел, переважно партійних документів та теоретико-пропагандистських праць, доречних цитат до тексту підручника. Певне поживавлення інтересу до документальних матеріалів спостерігалось від другої половини 60-х – у 70-і рр. минулого століття в контексті розвитку пізнавальної активності учнів та у зв'язку з потребою розвитку методики самостійної роботи учнів, утім лишаючись і надалі надбанням передової методичної думки та окремих учителів-новаторів. На загал у масовій практиці радянської школи роль джерел зводилася до цитування вчителем або ілюстрування вчительської розповіді.

3. Аналіз науково-методичної літератури дав змогу з'ясувати, що зародження нових тенденцій використання джерел в українській шкільній практиці припадає на початок 90-их рр. минулого століття. Суть цих тенденцій дослідники вбачають у перетворенні джерела на безпосередній об'єкт дослідження учнів. Одна з перших спроб відповідних теоретичних узагальнень та методичних розробок належить К.Баханову. Про глибоку зумовленість і незворотність цих тенденцій свідчить той факт, що наприкінці 90-х рр. XX ст. було сформульовано засади формування вмінь критично інтерпретувати минуле, що було визначено основним завданням у межах як окремих історичних курсів, так і конкретних уроків. З'явилися на тільки відповідні теоретичні праці (О.Пометун, Г.Фрейман, Л.Задорожна), а й підручники та посібники, які практично втілювали зазначені принципи («Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900-1939рр.», автори Ю.Комаров, В.Мисан, А.Осмоловський, «Новітня історія України (1914-1939рр.)», автори Н.Гупан, О.Пометун).

Проведений у межах дослідження аналіз дає підстави твердити, що в подібному напрямку розвивалася означена методика використання писемних джерел у навчанні історії і в інших пострадянських країнах. У I розділі ґрунтовно проаналізовано, зокрема, напрацювання російських методистів Ю.Троїцького, К.Умбрашка, Б.Богоявленського, І.Митрофанова. У зв'язку з цим дійшли висновку про типологічну спорідненість методичних шкіл, що виникли на пострадянському просторі.

Водночас аналіз напрацювань західноєвропейських методистів свідчить про істотні відмінності останніх від надбань вітчизняної методики. Зіставлення тенденцій та підходів дало підстави

твердити, що європейський досвід ґрунтується на такому вивченні джерел, яке здатне забезпечити реалізацію їх ціннісно-сислової функції, передусім завдяки втіленню засад багатоперспективності.

4. У процесі дослідження обґрунтовано висновок про недостатню функціональність традиційної в Україні методики роботи з писемними джерелами, яка дає змогу досягати здебільшого ілюстративно-інформаційних цілей. Вона засвідчена традиційними системами методів і прийомів, які використовують учителі, навчаючи учнів роботи з історичними джерелами. При цьому основним з-поміж традиційних методів і прийомів роботи з документом варто вважати бесіду, яка або передуює опрацюванню документа, або є основною ланкою роботи, або завершує опрацювання документа. Власне, бесіда, на думку вітчизняних методистів, дає змогу перейти до самостійної роботи учнів. Усталеною також є думка, що ефективність самостійної роботи безпосередньо залежить від рівня сформованості в учнів умінь працювати з документом. Перенесення акцентів у кінцевій меті освіти саме на компетентнісну складову зумовило переформатування ієрархії методів і прийомів у сучасній методиці. Сьогодні цю ієрархію складають наступні прийоми: переказ документа і складання плану; пояснювальне читання з попередньою і завершальною бесідою; самостійний аналіз документа і відповіді на питання до нього; порівняльне зіставлення двох документів, що доповнюють один одного й характеризують ту саму подію; критична оцінка документа.

Раціонально використовуючи досвід педагогів попередніх епох, сучасні українські методисти по-новому оцінюють роль документальних матеріалів, яку вбачають у тому, щоб виявити суперечності в навчальному матеріалі. З огляду на це, схема опрацювання джерела на уроці може бути такою: аналіз документа → витяг з нього фактів → їх інтерпретація в усній розповіді, рольовій грі, творчій роботі.

Певною методичною традицією є також дотримання чіткої, логічно та процесуально зумовленої етапності в застосуванні методів та прийомів роботи з історичними документами.

5. Окремою методичною проблемою визнано проблему відбору документів для використання на уроці історії. Найґрунтовнішу класифікацію відповідних критеріїв запропонувала Л.Задорожна, розглядаючи мовні, змістові та власне методичні критерії. Вагомим здобутком української методичної школи слід вважати формування умов дидактичного опрацювання джерела (О.Пометун, Г.Фрейман).

6. Узагальнивши теоретичні напрацювання з окресленої проблеми, у межах дослідження сформульовано найважливіші методичні умови, за яких використання писемних джерел на уроках історії України в основній школі буде ефективним:

по-перше, головною методичною умовою побудови організації навчання історії з цілеспрямованим та систематичним використанням писемних історичних джерел вважаємо *поетапне оволодіння учнями вмінь працювати з документами*. З огляду на це, в основу методичної системи з формування вмінь працювати з історичними джерелами слід покласти принцип зростання

рівня самостійності учнів під час роботи з досліджуваним історичним матеріалом. При цьому брали за основу засади теорії й методики поетапного формування розумових дій, розробленою П.Гальперінім, О.Кабановою-Меллер, Н.Тализіною та ін. Ці та інші учені – прибічники ідеї керування розумового розвитку учнів – визнають необхідним: 1) показувати учням зразки правильної навчальної роботи й пояснювати їхнє застосування (пояснювати потрібні для цієї навчальної роботи способи розумової діяльності, серед іншого – й окремі логічні операції); 2) розділити пізнавальну діяльність на окремі етапи, «кроки»/дії (цим шляхом здійснюється поступовий перехід від простого відтворення зразка до самостійного творчого мислення); 3) вести школярів від окремих способів (прийомів) розумової діяльності до узагальнених способів, застосовуваних до осмислення широкого кола однорідних явищ;

по-друге, ефективна робота з історичними джерелами можлива лише за умови *врахування своєрідності писемних джерел*. Дотримання цієї умови дає змогу запобігати концентрації уваги учнів тільки на виокремленні інформації джерела, створює сприятливе тло для розгортання дослідницької діяльності, подібної до наукової;

по-третє, до методичних умов формування системи вмінь працювати з писемним джерелом слід долучити *врахування психолого-педагогічних закономірностей мислення учнів основної школи та специфіки курсів історії України*;

по-четверте, істотну роль в організації ефективного навчання відіграє *визначення навчальних цілей уроку*.

У дисертації обґрунтовано кожен з перелічених умов, що стало передумовою розроблення оригінальної методичної системи.

7. Аналіз стану проблеми використання історичних джерел у навчанні історії в практиці загальноосвітніх шкіл дав змогу виявити певні недоліки та типологізувати їх. Учителі здебільшого не здатні реалізувати або реалізують лише частково навчальний, розвивальний, виховний потенціал документальних джерел в навчанні історії, недостатньо володіють відповідними методиками роботи з ними, зосереджуючись на засвоєнні учнями фактичного матеріалу. Аналіз анкет учителів свідчить, з одного боку, про глибоке розуміння потенційних можливостей роботи з документальними джерелами, жваве зацікавлення відповідними методиками, а з іншого – про певну безсистемність використання документального матеріалу в практиці загальноосвітніх навчальних закладів, нерозробленість механізмів упровадження новітніх методичних моделей та поширення передового досвіду з-поміж учителів-практиків.

Більшість проаналізованих навчальних книг для 7-9 класів майже цілком зберігають структуру та методичне забезпечення, які стали традицією ще за радянських часів. Документи в зазначених підручниках дібрано довільно, безсистемно, відтак – автори не беруть до уваги критеріїв відбору документального матеріалу. Більшість завдань є репродуктивними й такими, що стосуються лише

вибіркового переказу тексту та виокремлення певної історичної інформації. Завдань на аналіз та критику джерела (описувати та оцінювати подію, розкривати її суть, з'ясовувати достовірність інформації, виявляти позицію автора документа, виявляти ступінь довіри до джерела тощо) – обмаль. Фактично відсутні завдання на аксіологічне (ціннісне) сприйняття джерела. Відсутність запитань на так звану «атрибуцію» джерела (з'ясування авторства та часу написання документа тощо) свідчить про безсистемний підхід в опрацюванні джерел. Насамперед, це стосується підручників з історії України для 7 та 8 класів, у яких, власне, мають закладатися основи формування спеціальних історичних умінь.

Отже, документи в сучасних шкільних підручниках з історії України для основної школи й надалі *виконують лише ілюстративно-інформаційну* функцію, що реалізується на репродуктивному рівні сприйняття інформації. Джерела в підручниках не виконують *пізнавально-розвивальних та аксіологічних* функцій. Підручники не пропонують чітких методичних систем, які враховують наступність у формуванні вмінь працювати з історичними джерелами. Вони мало надаються для продуктивної самостійної, а тим більше дослідницької роботи учнів на уроках. Аналіз недоліків дає підстави для висновку, що джерела в підручнику мають відігравати рівнозначну з авторським текстом або навіть важливішу роль, яку здатна забезпечити певна, логічно й процесуально зумовлена, послідовність запитань, які автор підручника пропонує учням.

Констатувальний етап експерименту засвідчив недостатній рівень сформованості вмінь учнів «критикувати» джерело, виявляти позицію автора документа, давати оцінку виявам упередженості тощо, дав підстави для висновку про відсутність цілеспрямованої, системної роботи, спрямованої на формування вмінь учнів працювати з писемними історичними документами. Найприкрішими недоліками слід уважати високий ступінь формалізму у роботі з джерелами, переважання репродуктивних прийомів.

8. Ефективність експериментальної методики формування вмінь працювати з історичними джерелами було перевірено під час проведення формувального експерименту, який передбачав упровадження в експериментальних класах авторської методики. Результати формувального експерименту засвідчили істотні навчальні досягнення учнів експериментальних класів. Отже, одержані результати дають підстави твердити, що дослідження досягло поставленої мети.

9. У результаті дослідження та проведеного експерименту було розроблено низку рекомендацій для вчителів, дотримання яких сприятиме вдосконаленню практики використання історичних писемних джерел на уроках історії України в основній школі. Вважаємо, що процес організації навчальної діяльності має передбачати наступне:

- використання історичних джерел у межах навчальних курсів історії України в основній школі слід організувати так, щоб було враховано вимоги поетапного формування навчальних умінь;

- роботу з джерелами слід починати в 7 класі з опрацювання невеликих текстів (власне, з цього класу учні опановують систематичний курс історії й саме тут мають закладатися основи формування спеціальних історичних умінь), поступово збільшуючи їхній обсяг і ускладнюючи навчальні прийоми від класу до класу;
- використовуючи писемне джерело в процесі навчання історії в основній школі, варто концентрувати увагу учнів на оволодінні як продуктивно-стереотипними (установлення типу джерела і його автора, часу та обставин появи (створення) документа; пояснення особливостей джерела та достовірності інформації, що містить джерело тощо), так і реконструктивно-варіативними вміннями (виокремлення фактів і авторських думок, версій події, емоційно-ціннісних суджень, мотивів автора, виокремлення різних версій історичної події, виявлення суперечностей у джерелах, пояснення причин цих суперечностей тощо);
- добираючи писемні джерела для роботи на уроках, учителі та автори підручників мають враховувати певні критерії;
- ефективна робота з історичними джерелами можлива лише за умови врахування своєрідності писемних джерел задля розгортання дослідницької діяльності, подібної до наукової;
- працюючи з історичними документами слід враховувати психолого-педагогічні закономірності мислення учнів основної школи, зміст та специфіку курсів історії України;
- істотну роль в організації ефективного навчання відіграє формулювання навчальних цілей до кожного уроку відповідно до програмових вимог загальноосвітньої підготовки учнів, яким слід надавати форму очікуваних результатів;
- використання історичного документа в процесі навчання слід поєднувати з опрацюванням відповідного матеріалу підручника.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ковбасюк Т. Висвітлення питань роботи учнів з письмовими історичними джерелами у методичній літературі / Т. Ковбасюк // Нова педагогічна думка. — 2008. — №3. — С. 59-63.
2. Ковбасюк Т. Традиції та новації у використанні писемних джерел на уроках історії України / Т. Ковбасюк // Історія в школах України. — 2008. — №11-12. — С. 46-48.
3. Ковбасюк Т. Методичні прийоми використання писемних джерел у навчанні історії / Т. Ковбасюк // Історія в школах України. — 2009. — №9. — С. 14-17.
4. Ковбасюк Т. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами / Т. Ковбасюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. — 2009. — №47. — С. 126-133.

АНОТАЦІЇ

Ковбасюк Т. Л. Методичні засади використання писемних історичних джерел у навчанні історії України учнів основної школи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02-теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). – Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2010р.

У дисертації досліджено проблему використання писемних історичних джерел на уроках історії України в 7-9 класах основної школи. Проаналізовано підходи учених-методистів до можливостей залучення писемних джерел у процес навчання історії в школі, висвітлено сучасний стан проблеми у практиці загальноосвітніх шкіл України. Уточнено дефініцію поняття «писемне історичне джерело».

У дослідженні визначено критерії класифікації та відбору писемних історичних документів. Обґрунтовано методичні засади ефективного використання писемних джерел у навчанні історії України в 7-9 класах основної школи.

Описано та експериментально перевірено в загальноосвітніх закладах України розроблену автором дослідження методичну систему з формування вмінь працювати з писемними історичними джерелами на уроках історії України в 7-9 класах з одночасним поетапним зростанням самостійної роботи учнів.

Ключові слова: методичні засади, писемне історичне джерело, види та типи історичних документів, уміння працювати з писемними історичними джерелами.

Ковбасюк Т. Л. Методические основы использования письменных исторических источников в обучении истории Украины учащихся основной школы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (история и обществоведческие дисциплины). – Институт педагогики АПН Украины, Киев, 2010г.

В диссертационной работе исследована проблема использования письменных источников в обучении истории Украины в основной школе, рассматриваются критерии классификации и отбора письменных исторических источников, методы и приемы работы учителя и учеников с документами на уроке истории Украины в основной школе. Объектом исследования является процесс обучения истории Украины в 7-9 классах общеобразовательной школы, предметом – методика использования письменных исторических источников на уроках истории Украины в 7-9 классах основной школы. Цель исследования – определить, теоретически обосновать и экспериментально проверить

методические основы эффективного использования письменных источников в обучении истории Украины в основной школе.

В работе проведен анализ подходов ученых-методистов к изучаемой проблеме и ее современной реализации в условиях реформирования школьного исторического образования.

Освещен процесс организации учебной деятельности с использованием письменных исторических источников на уроках истории Украины на разных этапах становления исторического образования, выявлены его основные тенденции.

Впервые, как особая методическая проблема, исследованы вопросы использования письменных источников как средства развития исторической компетентности учащихся 7-9 классов основной школы в процессе систематического изучения истории Украины. Обоснованы теоретически и подтверждены экспериментально методические основы эффективного использования письменных исторических источников в обучение истории Украины в 7-9 классов, а именно: необходимость осуществления учителем отбора разнообразных исторических источников для использования на уроке по научно обоснованным критериям содержания, объема и типа документа; учета в работе с письменными источниками психолого-педагогических возрастных особенностей учащихся основной школы и специфики учебного материала по истории Украины; обеспечение формирования в учащихся определенной системы умений работать с письменным историческим источником; организация учебной деятельности учеников с письменными источниками на разных уровнях самостоятельности. Показаны роль и значение письменных источников в процессе обучения истории.

Разработана и экспериментально проверена методическая система формирования умений работать с письменными источниками с одновременным поэтапным ростом самостоятельной работы учеников. Определены и обоснованы методические пути организации процесса учебной деятельности.

Результаты экспериментальных исследований подтверждают эффективность представленной методики использования письменных источников в процессе обучения истории Украины в основной школе, которая воплощает разработанные рекомендации для учителей, совершенствующих практику использования письменных документов на уроках истории Украины в основной школе.

Внедрение результатов диссертационного исследования в практику современной общеобразовательной школы дает основания утверждать, что все поставленные задачи были решены, реализована и подтверждена цель исследования. Доказано, что использование в учебном процессе методической системы повышает уровень учебных достижений учеников.

Ключевые слова: методические основы, письменный исторический источник, виды и типы исторических документов, умения работать с письменными историческими источниками.

Kovbasjuk T. L. The methodical principles of using written historical sources in teaching pupils of secondary school Ukrainian history. – Manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences in speciality 13.00.02 – Theory and Methodology of Teaching (history and social sciences). – Institute of Pedagogics of Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences, Kyiv, 2010.

The problem of using written historical sources at History of Ukraine lessons in 7-9 grades of secondary school were investigated in dissertation. The approaches of scientists-methodologists to the opportunities of drawing of written sources to the process of teaching history at school were analyzed, the modern condition of the problem in practice of general secondary schools in Ukraine was also clarified. The definition of notion “written historical source” was specified.

The criteria of classification and selection of written historical documents were defined in the research. The methodological principles of effective use of written sources in teaching Ukrainian history in 7-9 grades of secondary school were grounded.

The methodical system of formation working skills with historical sources at History of Ukraine lessons in 7-9 grades with simultaneous step-by-step development of independent pupils’ work, elaborated by the author of the research, was described and experimentally tested in general educational establishments of Ukraine.

Key words: methodical principles, written historical source, kinds and types of historical documents, working skills with written historical sources.

Підписано до друку 04.01.2010р.

Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Друк офсетний. Тираж 100 прим.

Україна, 33028, Рівне, вул. Чорновола, 74

Видавництво Рівненського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти